

Выпасажанне шляхцянак у Вялікім Княстве Літоўскім у XVI–XVII стст.

НАТАЛЛЯ СЛІЖ*

У рамках вывучэння сацыяльнай гісторыі шлюб даўно стаў прадметам даследавання сусветных гісторыкаў. У працах закранаюцца розныя аспекты, такія як паняцце шлюб, шлюбныя стасункі, пасаг ды інш. (Goody 1983, Sabean 1992, Strasser 2004, Regional Variations 2011, Sibling Relations 2011). Шляхецкі шлюб у Вялікім Княстве Літоўскім (ВКЛ) XVI–XVII стст. з’яўляецца малараспрацаваным даследчым кірункам у айчыннай і замежнай гістарыяграфіі. У XIX–XX стст. больш увагі аддавалася прававому аспекту шлюбных дачыненняў¹. У працах пасаг прадстаўлены ў кантэксце развіцця сямейнага права, у прыватна-прававых дакументах. Але пры гэтым асобнага даследавання па рэалізацыі заканадаўчых нормаў адносна пасагу на практыцы няма. Аднак вывучэнне парадку выпасажання мае дачыненне не толькі да маёмасці, якая належала жанчыне, але таксама да статусу шляхцянки ў сям’і і грамадстве, сямейных дачыненняў. Таму гэтая тэма актуальна для гістарыяграфіі.

Мэта гэтага даследавання – прааналізаваць выпасажанне шляхцянак ВКЛ у XVI–XVII стст.

Артыкул складаецца з наступных частак: ВКЛ і правая сістэма ў краіне, парадак вылучэння пасагу, судовыя справы з-за пасагу, квiт пра атрыманне пасагу, распараджэнне пасагам жанчынай і высновы. Першая частка падае агульную характарыстыку краіны, заканадаўчай сістэмы і некаторыя аспекты

* Наталля Сліж – гісторык, працуе ў гарадзенскім філіяле навучальнай установы “БІП – Інстытут правазнаўства”. Аўтарка больш за 100 артыкулаў. Сфера навуковых інтарэсаў – гісторыя шляхецкай сям’і, гісторыя шляхецкага шлюб, чудатворныя абразы, гісторыя Горадні перыяду Вялікага Княства Літоўскага.

¹ Сярод даследнікаў адзначым Арэста Лявіцкага (Левицкий 1994), Міхаіла Ўладзімірскага-Буданава (Владимирский-Буданов 1890), Івана Лапо (Лаппо 1901, 251–252, 478, 519–522), Мацвея Любаўскага (Любавский 1892, 572–581), Уладзіміра Спасовіча (Спасович 1890, 147–160), Івана Скіцкага (Скитский 1907, 19–64), Ігнацыя Даніловіча (Данилович 1841, 1–46), Тадэвуша Чацкага (Czacki 1861, 1–22), Юліюша Бардаха (Bardach 1963, 85–148; Bardach 1989, 305–338; Bardach 1988, 120–139), Аксінню Таўталес (Таўталес 2009, 989–1021), Галіну Дзербіну (Дзербіна 1997), Станіслава Лазутку, Ірэну Валіканітэ (Лазутка і Валіконіте 1976, 74–102; Valikonytė 1997, 97–107; Валіконіте 1982, 38–46; Валіконіте 1978), Вітаўтаса Андруліса (Andriulis 2003), Юргіту Кунсманайтэ (Kunsmānaitė 2009), Наталлю Сліж (Сліж 2008, 135–150; Сліж 2009, 65–74; Сліж 2007, 152–153; Сліж 2011, 220–226; Сліж 2012, 17–25).

з сямейнага права. У другой частцы звернута ўвага на вылучэнне пасагу ў шляхецкай сям'і. У трэцяй частцы аналізуецца судовыя справы і канфлікты ў сям'і з-за пасагу. Чацвертая частка прысвечана квіту пра атрыманне і прычынам з'яўлення гэтага дакумента. Апошняя частка прадстаўляе правы жанчыны ў распараджэнні сваім пасагам. Артыкул сканчаецца высновамі.

ВКЛ і прававая сістэма ў краіне

Вялікае Княства Літоўскае існавала ў перыяд сярэдзіны XIII ст. – канца XVIII ст. Краіна была адной з самых буйных у Еўропе, займала тэрыторыі сучасных Беларусі, Літвы, Латвіі (Даўгаўпілс), Украіны (Валынь, Кіеў, Падолле), Польшчы (Беластоцкі рэгіён), Расіі (Смаленскі і Бранскі рэгіёны). Тэрытарыяльныя межы мяняліся ў залежнасці ад палітычнай і міжнароднай сітуацыі (гл. абагульняльныя працы па ВКЛ Halecki 1958, Frost 1995, 183–222; Citizenship and identity 2009, Pietkiewicz 1995 ды інш.).

Насельніцтва мела саслоўны склад: шляхта, мяшчане, сяляне, духавенства. Асноўную ролю адыгрывала шляхта, бо толькі прадстаўнікі гэтага саслоўя мелі права ўдзельнічаць у палітычным жыцці краіны і займаць пасады. З увядзеннем магдэбургскага права значную ролю набываюць гарады. Найбольш высокі статус мела Вільня², адпаведна больш правоў было нададзена віленскім мяшчанам, якія былі набілітаваны. У духавенства траплялі прадстаўнікі розных саслоўяў, але асноўныя пасады (напрыклад, біскуп) у праваслаўных, грэка-каталікоў, каталікоў займалі выхадцы з шляхты.

Сяляне падзяляліся на дзве групы: дзяржаўныя і прыватнаўласніцкія. Падзел на саслоўі паўплываў на фармаванне судовай сістэмы ў краіне. Справы сялянаў разглядаў копны суд, пры неабходнасці замкавы, які пасля трансфармаваўся ў гродскі. У гарадах, дзе дзейнічала магдэбургскае права, былі створаны суды для мяшчанаў. Да Статута 1529 г. большасць спрэчных пытанняў шляхты разглядалася вялікім князем літоўскім і Панамі Радай.

Паступова справаводства пераводзіцца на месцы. Большая роля аддаецца замкавым судам, судам віленскага і троцкага³ ваяводаў. Ствараюцца эксперыментальныя земскія суды (напрыклад, у Гарадзенскім⁴ павеце). Пасля правядзення павятовай рэформы 1560-х гг. для шляхты сталі дзейнічаць земскія і гродскія суды. У 1581 г. быў створаны вышэйшы апеяцыйны суд – Трыбунал ВКЛ. Да таго ж яшчэ дзейнічаў аэсарскі суд пры польскім каралю і вялікім князю літоўскім. Сюды звярталіся ў спрэчных сітуацыях як шляхта,

² Цяпер Вільнюс, Рэспубліка Літва.

³ Усе асабістыя назвы падаюцца на падставе старабеларускай мовы.

⁴ Цяпер Гродна, Беларусь.

так і мяшчане (Лаппо 1911, Любавский 1892, Довнар-Запольский 1901, Шаланда 2009, 35–64, Дружчыц 2009, 241–337 і іншыя).

Дзяржаўнай мовай ВКЛ была старабеларуская, якая ў той час называлася “руская”. Яна выкарыстоўвалася ва ўсіх сферах жыцця, што было заканамерна, бо большая частка насельніцтва была “русінамі”, мела славянскае паходжанне і была праваслаўнага веравызнання. Мова ўжывалася ў канцылярыі, мясцовых судах⁵, што спрыяла развіццю фармуляра прыватна-прававых дакументаў. Унутранае справаводства ў шляхецкіх маёнтках, асабістая перапіска вяліся на старабеларускай мове⁶. Яе шырокае выкарыстанне ў дзяржаўнай і прыватнай сферах спрыяла развіццю тэрміналагічнага апарату ў юрыдычнай навуцы, эканоміцы, вайскавай справе, побыце ды інш.⁷ Высокі ўзровень развіцця мовы на XVI ст. паказваюць наяўнасць перакладной літаратуры, рэлігійных мастацкіх твораў, вершаў, выдавецкая дзейнасць Ф. Скарыны⁸.

Дамінавальныя пазіцыі старабеларуская культура займала да канца XVI ст. Аднак у першай палове XVII ст. пачынаецца ўціск каталіцтва і паланізацыя шляхты. Гэта адмоўным чынам паўплывала на рэлігійную і культурную сітуацыю ў краіне, справакавала шматлікія канфлікты. Шляхта па-здрадніцку мяняла веру і прыхілялася да “пальшчызны”, каб захаваць пасады і ўплыў. Таму ў справаводстве старабеларуская мова паступова выцясняецца польскай, асабліва ў заходніх рэгіёнах ВКЛ. Асноўнымі носьбітамі беларушчыны становяцца “неадукаваныя” мяшчане і сяляне, якія менш за ўсё патрапілі пад уплыў каталіцтва і польскай культуры.

Варта адзначыць, што XVI ст. для ВКЛ стала важным для развіцця сістэмы права. Гэты перыяд вызначыўся выданнем трох заканадаўчых актаў, сканчэннем фармавання судовай сістэмы, дзяржаўнага і прыватнага справаводства. Да развіцця прававой культуры шляхта прычынілася найбольшым чынам. Прадстаўнікі гэтага стану ўваходзілі ў склад камісій па стварэнні Статутаў, былі суддзямі і ўмацаванымі, складалі прыватна-прававыя дакументы.

Да прыняцця Статута 1529 г. шлюбныя дачыненні ў шляхецкім асяроддзі, у тым ліку пасаг, рэгуляваліся звычайным правам, агульназемскімі і земскімі

⁵ Пра гэта сведчаць шматлікія выданні Метрыкі ВКЛ, выданні кніжак земскіх і гродскіх судаў Віленскай археаграфічнай камісіяй, арыгіналы кніг розных паведаў: Гарадзенскага, Берасцейскага, Жамойцкага, Полацкага ды інш. Пералік выданняў змешчаны на старонцы www.starbel.narod.ru.

⁶ Яскравы прыклад – архіў Івана Гарнастая, падскарбія ВКЛ. Усё справаводства ў сям’і вялося на старабеларускай мове. AGAD, Archiwum Potockich z Radzynia, sygn. 317.

⁷ Напрыклад, судовая практыка і выданне Статутаў 1529, 1566, 1588 гг. сфармавалі паняццёвы апарат у сістэме права. У штодзённым жыцці склаліся назвы прыладаў працы, раслін, хатніх рэчаў, вопраткі ды інш. Гл.: АВАК 1887, т. 14.

⁸ Пра гісторыю кнігадрукавання гл.: Ластоўскі 1926, Нікалаеў 2009.

прывілеямі (АЮЗ, т. 2, 1848, Жемайтис 1997, 415–425, Lietuvos Metrika, kn. 25, 35–49), судовай практыкай (Daniłowicz, t. 2, 279, Лазутка, Валиконите, 84, Kunsmanaitė 2009, 70–71, Пичета 1961, 511–514, Лазутка 1982, 150).

Выданне Статута 1529 г. (Статут ВКЛ 1529, 1960, Lithuanian Statute of 1529, 1976, Первый Литовский Статут (1529 г.) 2004, Лазутка 2007) вывела ВКЛ на адно з першых месцаў у Еўропе па развіцці права і прававой культуры. (Статуты 1566, рукапісы: Biblioteka Kórnicka, rps. 818, 2710; Biblioteka Narodowa, rps. IV. 3075, Biblioteka Czartoryskich, Rps. 1423, выданні: Статут ВКЛ 1566 года 2003, Archiwum Komisji prawniczej 1900) і 1588 г. (Статут 1588: Biblioteka Narodowa, BN XVI. F. 561, Statut 1588, 1614, 1619, 1648, Статут ВКЛ 1588: Тэксты, 1989) былі дапрацаваны з улікам стану развіцця грамадства і судовай практыкі. Гэтыя заканадаўчыя акты, кожны ў свой час, сталі асновай для рэгулявання ўсіх галін права ў ВКЛ⁹.

Сямейнае права мела важнае значэнне для шляхты. Яно рэгулявала маёмасныя дачыненні ў сям’і, акрэслівала правы і абавязкі кожнай асобы. Па сямейным праве Статут 1529 г. утрымліваў два асноўныя раздзелы (4, 5), што падняло гэтую галіну права на прынцыпова іншы ўзровень. Асноўная ўвага аддавалася маёмасным дачыненням у сям’і. Артыкулы пра шлюбныя дачыненні, пасаг і вена прадстаўлялі сур’ёзную юрыдычную распрацоўку. У Статутах 1566 і 1588 г. колькасць артыкулаў значна павялічылася. Сямейнае права было канцэнтравана ў раздзелах 5 і 6.

Асноўным пунктам у сямейным праве была маёмасць. З прычыны вайскавай службы і патрыярхальнай сістэмы спадкаемства сыны былі асноўнымі спадчыннікамі бацькоўскай маёмасці. Дочкі маглі атрымаць толькі чацвертую частку. Маёмасць маці дзялілася пароўну паміж усімі дзецьмі. Сямейнае права таксама рэгулявала шлюбныя стасункі. Яно звяртала ўвагу на такія аспекты, як пасаг, узрост жаніха і нявесты, легальны і нелегальны шлюб і інш.

Пра вылучэнне пасагу існавалі наступныя заканадаўчыя нормы (Dąbkowski 1916, 22). Незалежна ад таго, колькі дачок было ў сям’і, – адна, тры ці болей, на ўсіх прыходзілася $\frac{1}{4}$ уладанняў бацькі. Паміж дзяўчатамі маёмасць размяркоўвалася аднолькава (Статут 1529 г., р. 4, арт. 7). Артыкул захаваўся ў Статутах 1566 і 1588 г. (Статут 1566 г., р. 5, арт. 3, Статут 1588 г., р. 5, арт. 3.). Пасаг быў важным маёмасным аспектам шлюбу, даваў дзяўчыне забеспячэнне і статус у новай сям’і. Ён цалкам належаў жанчыне, і яна магла падараваць яго любой асобе. Тое, што пасаг уносіўся ў дом мужа,

⁹ Вывучэнне Статутаў займае важнае месца ў гістарыяграфіі. Даследнікі высока ацэньваюць узровень прававой думкі ВКЛ. Гл.: Daniłowicz 1837, 235–267; Ehrenkreitz 1924, 323–338, Bardach 1999, Бершадский 1893, Максимейко 1904, Лаппо 1936 ды інш..

не азначала, што апошні распараджаўся маёмасцю жонкі (Dąbkowski 1916, 99–100). Толькі па даравальным запісе рухомыя і нерухомыя рэчы маглі стаць уласнасцю мужа. Самавольны захоп прыводзіў да судовых скаргаў.

Шляхціч за пасаг прызначаў вена. Памер вена вызначаўся падвойным памерам пасагу, складаўся з вена і прывенка. У юрыдычнай практыцы была прынята норма запісу вена на $\frac{1}{3}$ маёмасці. Але гэтага артыкула ў першым выданні Статута 1529 г. не было. Ён з'явіўся толькі ў пашыранай рэдакцыі (Валиконите 1982, 40). Вена было адной з галоўнай умовай шлюбу (Czacki 1861, 11, 53). Адпаведны артыкул з большай колькасцю дэталей быў улучаны ў Статут 1566 г. (Статут 1566 г., р. 5, арт. 2), а пасля Статут 1588 г. (Статут 1588 г., р. 5, арт. 2). Жанчына мела права на вена толькі ў першым шлюбе. Маёмасць, на якой было запісана вена, прылічалася да застаўной маёмасці (Dąbkowski 1916, 98–99). Муж не меў права яе прадаць, заставіць ці памяняць без дазволу жонкі (Лазутка і Валиконите 1976, 93–95). Гэтая ўмова з'явілася ў Статуце 1566 г. (Статут 1566 г., р. 5, арт. 16) і засталася ў Статуце 1588 г. (Статут 1588 г., р. 5, арт. 17 (Czacki 1861, 55)).

Замуж дзяўчына магла выйсці толькі са згоды бацькоў, а калі яны памерлі, дык апекуноў, інакш яна пазбаўлялася пасагу і спадчыны. У выпадку, калі дзяўчына не атрымала згоды апекуноў на шлюб, яна мела права звярнуцца да ўладаў (Статут 1529 г., р. 4, арт. 10, 11 (Пичета 1961, 477); Статут 1566 г., р. 5, арт. 7, 8; Статут 1588 г., р. 5, арт. 8, 9 (Лаппо 1936, 520, Dąbkowski 1916, 26)). Пры гэтым заканадаўства пакідала права за шляхцянкамі добраахвотна, без прымусу выходзіць замуж (Статут 1529 г., р. 4, арт. 15, Статут 1566 г., р. 3, арт. 31, Статут 1588 г., р. 3, арт. 39 (Лаппо 1911, 519, Таўталес 2009, 990)).

Дзяўчына ці ўдава пазбаўлялася спадчыны, калі яна брала шлюб з мужчынам іншага сацыяльнага стану: мешчанінам ці селянінам. Ёй прызначалася толькі грашовая кампенсацыя, але ўдвая меншая за кошт пасагу (Статут 1566 г., р. 5, арт. 11, Статут 1588 г., р. 5, арт. 12 (Спасович 1890, 154–155, Пичета 1961, 478, Таўталес 2009, 991, 1001, Andriulis 2003, 59)). Норма не дазваляла нерухомай шляхецак маёмасці пераходзіць да прадстаўнікоў іншых саслоўяў, а таксама абмяжоўвала пранікненне мяшчанаў і сялянаў у шляхецае саслоўе праз шлюб. Гэта было звязана з палітыкай сацыяльнай эндагаміі. Але такая дыскрымінацыя дзейнічала толькі ў дачыненні да жанчын.

Без пасагу заставалася шляхцянка, якая дала згоду на гвалтоўнае ўзяцце ў шлюб (Статут 1566 г., р. 11, арт. 9; Статут 1588 г., р. 11, арт. 11 (Лаппо 1911, 521, Малиновский 1894, 59)), а таксама калі вяла распусны лад жыцця і не жадала выходзіць замуж (Статут 1566 г., р. 8, арт. 7; Статут 1588 г., р. 8, арт. 7).

Толькі ў Статуце 1529 г. была норма аб выдачы дачкі замуж у іншую краіну, якая была ўзята з прывілею 1492 г. У гэтым выпадку пасаг выдаваўся грашыма. Родныя браты ці сёстры, а калі іх не было, дык сваякі павінны былі выплаціць пасаг, а маёмасць пакінуць сабе (Статут 1529 г., р. 4, арт. 9 (Спасович 1890, 153–154, Dańkowski 1916, 26, 100, Валиконите 1982, 40, Andriulis 2003, 63)).

Статутам 1588 г. уводзіўся артыкул, паводле якога калі дочкі пры жыцці бацькі атрымалі пасаг, дык пасля яго смерці яны не мелі права прэтэндаваць на іншую маёмасць сям’і. Ён жа ўсталёўваў тэрмін даўніны на атрыманне пасагу – 10 гадоў. Пасля сканчэння гэтага перыяду шляхцянка не магла ініцыяваць судовы працэс супраць сваякоў (Статут 1588 г., р. 5, арт. 4 (Czacki 1861, 56)).

Вялікае Княства Літоўскае займала вялікую тэрыторыю, але заканадаўства працавала ва ўсіх рэгіёнах. Юрыдычная сістэма ўлучала падзел па саслоўям, але тым не менш яна рэгулявалася нормамі права. Тры Статуты ўтрымлівалі асноўныя прынцыпы, якія датычылі пасагу. Але прававая практыка была значна шырэйшая, мела больш акалічнасцяў, якія працягвалі рэгулявацца звычайным правам. Яна мела асаблівасці ў выпасажанні, складзе пасагу, парадку атрымання пасагу і распараджэнні ім.

Парадак выпасажання шляхцянак

У шлюбных дачыненнях пасаг меў важнае значэнне. Ад яго залежаў памер вена, забеспячэнне і статус дзяўчыны ў новай сям’і. Звычай выдаваць дзяўчат замуж з пасагам вядомы на нашых тэрыторыях даўно, але сістэма выпасажання была ўпарадкавана ў XVI ст. На гэты працэс паўплывалі звычайнае права, заканадаўства, рэформы, судовая практыка.

У дакументах XV–XVI стст. адносна пасагу выкарыстоўваліся розныя тэрміны. У XV ст. ужывалася паняцце *вена*. Яно мела месца ў перакладзе Статута Ягайлы, Вісліцкага Статута (АЗР, т. 1, 1846, 17, 39), Закона градскага¹⁰. Пазней тэрміналогія атрымала больш дакладнае акрэсленне. Тэрміны адрозніваліся ў залежнасці ад таго, да каго яны ўжываліся: *выправа* – для бацькоў, сваякоў і апекуноў, *пасаг* – для самой дзяўчыны, *унысенне* – для сям’і мужа. Часам у дакументах *пасаг* датычыў грошай, а *выправа* – рухомах рэчаў. Аднак маглі выкарыстоўваць і тэрмін *пасаг* у дачыненні да грошай і рэчаў¹¹.

¹⁰ Закон градскі – візантыйскі заканадаўчы звод.

¹¹ Напрыклад, у дакументах: AGAD, AR, dz. X, sygn. 49; НГАБ у Гродне, ф. 1664, воп. 1, спр. 316 і інш.; Любавский 1892, 573; Лазутка С. Валиконите 1976, 84–87.

У працы тэрмін *пасаг* ужываецца для акрэслення ўсёй маёмасці, якую атрымлівала дзяўчына з дома, г. зн. грошай і рухомых рэчаў. Як сінонім ужываецца *выправа*¹², але ў гістарычным кантэксце ў дачыненні да сям'і шляхцянка. Дзеяслоў *выправіць* азначае выдаць пасаг.

У XVI ст. заканадаўства замацавала права за шляхцянкай атрымліваць пасаг з уладанняў бацькі. Пра рэалізацыю нормаў права сведчаць шматлікія вяноўныя запісы. Бацька быў абавязаны паклапаціцца пра ўсіх сваіх дачок. У пазыковым запісе гарадзенскага шляхціча Івана Іванавіча Скарко жонцы Зафеі Матысаўне Гарадзецкай¹³ былі распісаны шлюбныя стратэгіі адносна дачок (1584). Дочкі былі выдадзены замуж з пасагамі: Настасся – за ваўкавыскага земскага пісара Яна Угліка, Раіна – за Паўла Рымшу. Жонка і сыны Міхайла, Юрый, Філон і Гаўрыла павінны былі выдаць замуж Паланею, Марыхну і Марыну. Апошняя прызначалася меншая частка, бо яна скрала рэчы са скрыні (НГАБ, ф.1755, воп. 1, спр. 10, арк. 84–88). І. Скарко меў пяць дачок, на якія прыходзілася ўся $\frac{1}{4}$. Гэтае распараджэнне было актуальнае на выпадак смерці І. Скарко.

Нават калі маёмасць бацькі пераходзіла іншым уласнікам, з яе абавязаны былі выдаць пасаг. У судовай справе паміж Валентыем, Андрэем Станіслававічамі і Матысам Мікалаевічам Більмінамі з аднаго боку і Мацеем Янавічам Більмінам з другога боку з-за права валодання маёмасцю маёнткам на рацэ Клімаўка памерлага іх дзядзькі Яна Тумашэвіча Більміна згадваўся даравальны ліст апошняга М. Більману на маёмасць ад 20 красавіка 1574 г. (1594). Умовай давання былі выплаты пасагу малодшай дачцэ Ядзвізе (2 капы літоўскіх грошаў) і вена жонцы Масюце Юр'еўне (6 коп) (НГАБ, ф. 1755, воп. 1, спр. 13, арк. 236–241 адг.).

Пасаг прызначаўся для ўсіх дачок, нават калі хто з іх вырашаў змяніць свецкае жыццё на манаскае. У XVII ст. дзяўчаты такім чынам пазбягалі непажаданага шлюбу (Сьліж 2010, 62–99). Шляхцянцы давалася выправа, як у выпадку шлюбу. Гэта была ўмова пры ўступленні ў кляштар, бо грошы ішлі на яе ўтрыманне (НГАБ, ф. 694, воп. 1, спр. 463, арк. 15). Гальшка Себасцьянаўна Талочкаўна стала манашкай віленскага кляштара. Са спадчыны яе бацькі Себасцьяна Талочки, гарадзенскага каморніка, ёй прыходзілася $\frac{1}{4}$ частка маёнтка Талачкоўскае Ягелоўскае над ракой Клімаўскай (Гарадзенскі павет). Браты Захарыяш, Фларыян, Якуб, Матэуш павінны былі вылучыць ёй грошы. Матэуш і Фларыян памерлі, не выканаўшы абавязку адносна сястры. Гальшка атрымала грошы толькі ад Захарыяша – 10 коп літоўскіх

¹² Тэрміналогія падаецца ў адпаведнасці з старабеларускай мовай, якая ўжывалася ў Статутах.

¹³ І. Скарко пазычыў 200 коп літоўскіх грошаў пад заставу $\frac{1}{3}$ маёнтка Даўгацішкі (Гарадзенскі павет).

грошаў (1640) (НГАБ, ф. 1755, воп. 1, спр. 37, арк. 546адг.–547адг.)¹⁴. Юдзіга Слізенеўна атрымала пасаг, калі стала манашкай базыльянскага кляштара ў Менску¹⁵. Па спісе ігумення кляштара Ганна Кактакузен атрымала рэчы ад брата шляхціцкі Яна Стэфана Слізня (1695) (НГАБ у Гродне, ф. 1663, воп. 1, спр. 89, 107).

Калі бацька не выпасажыў дачок пры жыцці, то, як правіла, у тастаменце пакідаліся неабходныя распараджэнні: выдаць замуж па законе і звычаі, вылучыць грошы ці рэчы з маёмасці. Сустракаюцца выпадкі прызначэння пасагу без агаворвання канкрэтных умоў. Лаўрын Пятровіч Лушчык сваёй апошняй воляй загадаў, каб сыны выправілі дачок Юстыну і Барбару паводле земскага звычаю (1541) (*Lietuvos Metrika* 1997, кн. 11, 15). Пракоп Якубавіч Пяцельскі завяшчаў выхоўваць да паўналецця і выдаць з пасагамі замуж дачок Кацярыну і Алену (1626) (НГАБ, ф. 1755, воп. 1, спр. 31, арк. 114–145адг.).

Мелі месца прызначэнні канкрэтнай сумы грошай, якая залежала ад маёмаснага стану сям'і. Мсціслаўскі¹⁶ ваявода і староста Павел Мікалаевіч Пац запісаў сваім дочкам Зафеі і Барбары выправы ў памеры 12 000 злотых (прыблізна 1582 г.) (*Wolff* 1885, 36–37). Віцебскі шляхціч Дзмітрый Іванавіч Алізаровіч прызначыў малодшым дочкам Ганне і Барбары па 50 коп літоўскіх грошаў кожнай. Сын Фёдар павінен быў выдаць іх замуж (1590) (*LVIA*, f. 525, ор. 8, в. 1739, l.11–13v). Фядоры і Багдане ад бацькі Івана Ісакавіча Харкоўскага было запісана па 10 коп літоўскіх грошаў (1627) (*ИЮМ* 1891, вып. 22, 238–241).

Рэдка, але сустракаюцца ў дакументах выпадкі пералічэння пасагавых рэчаў. Ковенскі¹⁷ шляхціч Ян Пятровіч даручаў жонцы Зафеі Матыясаўне вылучыць пасагі дочкам ад першага шлюбу па меры фінансавых магчымасцяў яго дома. Кожнай прызначалася з $\frac{2}{3}$ маёнтка Понатэра (Ковенскі павет) верхняя сукня лянскага палатна, аксамітная шапка, саян¹⁸ мушынскага сукна, карова, авечка і каза (1583) (*АВАК* 1897, т. 24, 405–406).

Тастаменты паказваюць выкананне нормы Статутаў аб вылучэнні пасагу з бацькоўскай маёмасці ў XVI–XVII стст. Але ў іх не назіраецца аднастайнасці, бо на гэта ўплываў стан заможнасці сям'і. Бацькі загадвалі выдаць пасаг без называння канкрэтнай сумы і рэчаў ці прызначалі суму, і рэдка

¹⁴ Назва кляштара ў дакуменце не згадваецца.

¹⁵ Цяпер Мінск, Беларусь.

¹⁶ Мсціслаўль, цяпер знаходзіцца на тэрыторыі Беларусі.

¹⁷ Коўна, цяпер Каўнас, Рэспубліка Літва.

¹⁸ Меркаванні пра саян разыходзяцца: саян – шырокая жаночая сукня (*Тупац* 1999, 160); кароткая верхняя плечавая вопратка (*Бялявіна* 2007, 119–120).

калі пералічвалі пасагавыя рэчы. Бацькоўскае распараджэнне мела важнае значэнне, калі справа даходзіла да вяселля дзяўчыны. Сваякі ці апекуны былі абавязаны выдаць выправу ў адпаведнасці з апошняй воляй бацькі. Яе парушэнне стварала прэцэдэнт для ініцыявання судовай справы.

Дасягненне паўналецця дзяўчынай не азначала, што яна адразу атрымае пасаг. Слушнай прычынай для яго атрымання быў шлюб. Альжбета Саковічаўна, жонка віленскага ваяводы Мікалая Радзівіла, патрабавала ад унука Яна Янавіча Забярэзінскага вена па дачцэ Зафеі і пасаг для ўнучкі Ганны, якая была ў яе апецы. Матывавала яна гэта паўналеццем дзяўчыны. Але высветлілася, што дзяўчына не замужам, Забярэзінскі быў вызвалены ад адказнасці, бо ў будучыні патрабаваць у яго пасаг мог толькі яе муж (1541) (Lietuvos Metrika 2007, kn. 231, 53, 163).

Пасаг шляхцяны павінны былі выдаць маці, браты ці сваякі, г. зн. асобы, якія карысталіся спадчынай (Любавский 1892, 573, Спасович 1890, 153, Lietuvos Metrika 1997, kn. 224, СХХІ). Судовыя пастановы ўскладалі абавязак вылучэння пасагу на спадкаемцаў. У справе паміж Іллэй Астрожскім, сынам гетмана ВКЛ Канстанціна Астрожскага, і яго мачыхай Аляксандрай Слуцкай адзначалася, што выпасажыць сястру абавязаныя Ілля і яго брат Васіль (1531) (Archiwum księżat Lubartowiczów 1910, t. 3, 385–387).

У шляхецкіх сем'ях сустракаліся ўнутраныя дамовы аб вылучэнні пасагу. Альжбета Янаўна Плацельская¹⁹ ў тастаменце адзначыла, што выканалася распараджэнні першага мужа Пятра Пузыні аб дзецях (1583). Дачка Зафея была выдадзена замуж за Яна Юркоўскага. Яна разам з мужам засведчыла атрыманне пасагу ў навагарадскім земскім судзе. Бабка, маці Альжбеты, Галена Кунцаўна забрала на выхаванне другую дачку Галену і дала ёй рухомыя рэчы ў пасаг. А трэцюю дачку – Ганну абавязаліся выдаць замуж сыны Ян і Пётр, што засведчылі ў запісе (1583) (НГАБ, ф. 1324, воп. 1, спр. 2, арк. 27–28, 226–226адг.).

У выпадку адмовы братамі вылучыць пасаг дадатковы маёмасны цяжар клаўся на іншых сваякоў. У сваім тастаменце Марыя Канстанцінаўна Крошынская адзначала, што сын Фёдар адмовіўся даваць пасаг сястры Фядоры, калі яна выходзіла замуж за гаспадарскага маршалка ВКЛ Есіфа Халецкага. Маці вымушана была сама збіраць рухомыя рэчы з дапамогай сыноў Івана і Васіля (1569) (НГАБ, ф. 1755, воп. 1, спр. 4, арк. 123–124).

Калі спадчынніцамі нерухомасці з'яўляліся дачкі, то пасаг ім ужо не вылучаўся. Княгіні Барбара, жонка Юрыя Бароўскага, і Кацярына, жонка

¹⁹ Альжбета Плацельская першы раз была замужам за Пятром Цімафеевічам Пузынем, а другі – за Аўгуштынам Чаркоўскім.

Мацвея Багдановіча, Юрлоўны мелі шэраг маёмасных прэтэнзій да маці Ганны. Сярод іх нявыдача пасагу, такога ж як старэйшай сястры Ганне, калі яна выходзіла замуж за скарбніка ВКЛ Мікіту Андрэвіча. Аднак шляхцянкi атрымалі спадчыну па бацьку Івану Юрлову, таму маці не павінна была даваць ім пасаг. У судовай пастанове гэта патлумачана так: хто трымае бацькоўскія ўладанні, той і выдае пасаг (1546) (Метрыка 2008, кн. 30, 130–131). Такім чынам, прэтэнзіі да маці пра выправу прызналі няслушнымі.

Пасаг можна было атрымаць не толькі ад бацькі, але і ад сваякоў. Мастоўскі староста Алекшы Покрыўніцкі прызначыў па 300 коп літоўскіх грошаў братам Яну, Паўлу і Войцеху на пасагі іх дочкам (1553) (LVIA, f. 1519, b. 34, l.30). Гетман ВКЛ Міхаіл Пац вылучыў сваёй пляменніцы Ганне Геранімаўне Пацаўне пасаг – 6 000 злотых (1682) (Wolff 1885, 112).

У якасці пасагу шляхцянкi атрымлівалі нерухомасць. Віленскі гараднічы Шымко Мацкавіч не меў наяўных грошай для дачок Ганны і Кахны. Са згоды ягонай жонкі Зафеі Паўлаўны ім аддалі частку яе спадчыны, якую яна атрымала разам з сёстрамі Філіяй, Ганнай і Багумілай па сваёй маці Марыне (1541) (AGAD, AR, dz. I, sygn. 7616; dz. X, sygn. 50).

Паводле тастамента віцебскага харужыя Мікалая Старасельскага, яго сын Багдан Геранім мусіў выплаціць сястры Зафеі 15 000 злотых, калі яна выйдзе замуж. Аднак вайна паміж Рэччу Паспалітай і Расіяй 1654–1667 гг. прывяла да зруйнавання маёнткаў у Віцебскім ваяводстве. Сабраць такую суму аказалася не магчыма. Паводле ўзаемнага пагаднення з сястрой і яе мужам Андрэем Бранскім Бялецкім, віцебскім падстоліем, з маёнтка Старое Сяло была вылучана ¼ частка (1672) (LVIA, f. 525, op. 8, b. 1741, l.26–27).

Для шляхецкай сям’і выпасажанне дзяўчыны вымагала вялікіх фінансавых выдаткаў. Гэта прымушала прадаваць ці застаўляць маёмасць, пазычаць грошы, выплочваць пасаг часткамі. Так, удава шляхціча Уладзіміра Жахоўскага – Барбара Мамонічаўна вымушана была аформіць продаж на палову фальварка Повільна (Віленскі павет) і палову Цішынскіх камяніц у Вільні, якія знаходзіліся каля Гасціннага двара на Зарэччы, Марціну Гедройцу за 2 200 коп літоўскіх грошаў, каб даць выправу дочкам (1631) (АВАК 1879, т. 10, 257–263). Канстанцін Канстанцінавіч Астрожскі за дачкой Гальшкай даў пасаг 15 000 злотых, але 3 765 не выплаціў. Таму заставіў свайму зяцю Яну Кішку, крайчаму ВКЛ, замак Ражноў (1570) (ЛМАВ, f. 16–41, l. 4–5). Шчасны Валянцінавіч Карлоўскі пазычыў у жонкі Крысціны Канстанцінавічаўны 60 коп, на ¼ частцы маёнтка Карловіч, каб выдаць пасаг для сястры Гальшкі (1626). Яна выходзіла замуж за Стэфана Якубавіча Малышчынскага (НГАБ, ф. 1755, воп. 1, спр. 31, арк. 14адг.–15адг.). Іван Цімафеевіч Крошынскі, калі выдаваў замуж сястру Багдану Бабаедаўну за Андрэя Чарнеўскага, даў частку

пасагу 900 коп літоўскіх грошаў, а пазней дадаў рэшту – 200 коп (1580) (НГАБ, ф. 1741, воп. 1, спр. 1, арк. 325–325адг.).

У выпадку адсутнасці магчымасці выдаць пасаг дзяўчыне як выйсце было адправіць яе на службу ў заможную сям'ю, дзе быў шанец атрымаць пасаг ад гаспадароў. Лукаш Андрэвіч Прамерскі ажаніўся ў 1598 г. з Паланей Літвінаўнай. Жонку ўзяў з дома заблудаўскага старосты Станіслава Скашэўскага, дзе яна была служэбніцай. За службу ёй далі пасаг 43 коп літоўскіх грошаў і 12 грошаў (1598) (НГАБ, ф. 1755, воп. 1, спр. 15, арк. 321–322адг.).

Шляхцянка як спадчынніца па праве спадчыны мела права на частку бацькоўскай маёмасці ў якасці пасагу, незалежна ад таго, якое яна абірала жыццё – свецкае ці духоўнае. Калі паміраў бацька, дык маці, браты, сваякі ці апекуны выдавалі выправу. Як сведчаць дакументы, пасаг складаў $\frac{1}{4}$ бацькоўскай маёмасці, але ў залежнасці ад маёмаснага стану частка магла быць меншай. Выпасажанне дачок каштавала дорага для сям'і, што прымушала пазычаць грошы, прадаваць ці застаўляць маёмасць. Пасаг новая сям'я павінна была атрымаць адразу пасля вяселля. Часам праз матэрыяльныя цяжкасці яго перадавалі са спазненнем ці толькі часткова. Пры немагчымасці выдаць пасаг грашымі аддавалася нерухомай маёмасць у заставу ці навечна.

Судовыя працэсы з-за пасагу

Сваякі як асноўныя трымальнікі ўладанняў карысталіся сваім становішчам і не заўсёды вылучалі пасагі шляхцянкам. Гэта з'яўлялася падставай для звароту ў суд. У дастатутавы перыяд нормы звычайу дазвалялі вынесці станоўчы прысуд на карысць скажнікаў. Андрэя Міхайлавіча Сангушкавіча праз суд прымусілі выдаць пасаг сёстрам Настасі і Невіндане іх сужэнцы Сямён Адзінцэвіч і Іван Дуда Палубінскі (1511) (Wolff 1895, 437). За нявыплату пасагу зяцю Фёдару Міхайлавічу Падбіпяцічу прысудзілі Фёдару Дзмітрыевічу Горскаму перадаць у карыстанне маёнтак (1516) (РИБ 1903, т. 20, 661, 308, 1142).

Прыняцце нормаў Статута 1529 г. адносна пасагу не азначала, што іх заўсёды выконвалі. Пра гэта сведчаць наступныя скаргі, якія разглядаліся перад Панамі Радай, земскім судом, судом ваяводы. Ян Аўрамавіч праз суд патрабаваў ад братаў сваёй жонкі Яна і Станіслава Юр'евічаў Іллінічаў выплаціць пасаг. Прысуд быў на карысць скажніка (1530) (Lietuvos Metrika 1997, kn. 224, 384).

Марына Горская судзілася з сваім родным братам Іванам Іванавічам Горскім за права атрымаць пасаг (1533). І. Горскі, каб пакінуць у сябе

маёмасць, падаў два ўзаемавыключальныя аргументы: 1) Марына не яго сястра; 2) замуж выйшла без дазволу бацькоў. Абодва дазвалялі пакінуць Марыну без пасагу. Яна запрасіла сведак Івана Андрэевіча Палубінскага і Васіля Юр'евіча Палубінскага, якія пацвердзілі, што яна дачка І. Горскага. Канцлер ВКЛ Альбрэхт Гаштольд засведчыў, што Марына выхоўвалася пры дварах вялікай княгіні літоўскай Алены, жонкі кіеўскага ваяводы Марціна Гаштольда – Ганны Гальшанскай, Альжбеты Гаштольдаўны, Зафеі Монвідаўны. Было адзначана, што яна замуж пайшла не свавольна, а са згоды выхавацеляў. Гэтыя сведчанні былі прызнаны слушнымі, і І. Горскага абавязалі выдаць пасаг (Lietuvos Metrika 1999, kn. 227, 91–93).

Пасля прыняцця Статута 1529 г. у судовых справах стала агаворвацца, што пасаг вылучаецца з $\frac{1}{4}$ часткі бацькоўскай маёмасці. У справе Блажэя Жыхоўскага і яго жонкі Дароты з яе братам Янам Станіслававічам Кавалевічам з-за пасагу суд абавязаў апошняга згодна з заканадаўствам вылучыць адпаведную частку ($\frac{1}{4}$) для сястры ў рухомах рэчах (1529) (Lietuvos Metrika 1995, kn. 225, 103–104). Такія ж выракі прысуджаліся і пасля прыняцця Статута 1566 г. Гарадзенскі земскі суд прыняў рашэнне на карысць Шымко Мікалаевіча Эйсімонта, яго жонкі Гелены і яе сястры Ганны, дачок Якуба Эйсімонта, у справе аб выплаце ім пасагаў братам Стасем Эйсімонтам. Суд абавязаў яго выдаць пасаг – па $\frac{1}{8}$ кожнай сястры (1578) (НГАБ, ф. 1755, воп. 1, спр. 7, арк. 292–292 адг.). Вышэй згаданыя судовыя працэсы сведчаць, што не заўсёды пасаг атрымлівалі пасля вяселля. Шляхцянкі вымушаны былі атрымліваць сваю спадчыну праз суд.

Памер пасагу павінен быў быць аднолькавым для ўсіх дачок. Гэтым кіраваліся ў судовай практыцы яшчэ да прыняцця Статута 1529 г. Жонка Багдана Міхайлавіча Тура Свірскага (?–пасля 1517) Кацярына Пятроўна Давайнянка падала скаргу на сваіх родных сёстраў Альжбету, Зафею і Ганну Крупскіх з прычыны няроўнага вылучэння ёй пасагу (1511). Прадстаўнікамі ад суда быў праведзены падзел рэчаў (РИБ 1903, т. 20, 782–783, Tegowski 2011, 162–163). Норма была ўведзена ў Статут 1529 г. (р. 4., арт. 7) і выкарыстоўвалася пры вынясенні прысуду (Lietuvos Metrika 1997, kn. 224, СХХ, 295).

У шляхецкіх сем'ях сустракаліся выпадкі вылучэння розных пасагаў для сёстраў. Браслаўскі і гарадзенскі архімандрыт, былы гарадзенскі падкаморы Клімант (Багдан) Годкінскі і яго жонка Аксіння Сіркуцеўна выдалі замуж Паланею за Езафа Станіслававіча Рыманда з пасагам 60 коп літоўскіх грошаў. Муж запісаў ёй вена 60 коп на $\frac{1}{3}$ маёнтка Ляда (Лідскі павет) і Глыбокае (Гарадзенскі павет) у 1597 г. Другая дачка Ганна пайшла замуж за Філона Грыгор'евіча Казловіцкага і атрымала пасаг 120 коп. Вена было апраўлена

120 коп на $\frac{1}{3}$ маёнтка Казловіцкі (1597) (НГАБ, ф. 1755, воп. 1, спр. 15, арк. 127–130, 175–176адг.). Розніца паміж пасагамі дзяўчат была ў два разы, што было парушэннем заканадаўства. Запісанае вена было роўнае пасагавай суме, а павінна было быць з прывенкам. Такая розніца ў выправе магла залежаць ад маёмаснага стану шляхціча, больш заможны жаніх атрымаў нявесту з большым пасагам²⁰.

У выпадку смерці адной з дачок яе пасаг пераходзіў сёстрам. Гэта стала прычынай падачы скаргі ад гарадзенскага гараднічага Федкі Гаўрылавіча на цешчу Федкавую Грыгор’евіча (1501). Ён патрабаваў частку памерлай малодшай дачкі Ганны і чэлядзь, прызначаную ў пасаг. Паводле выраку цешча мусіла аддаць людзей, а таксама частку мацярызны, якая прыходзілася на жонку гараднічага (Lietuvos Metrika 2007, kn. 6, 260–261).

Пасля смерці бяздзетнай жанчыны пасаг вяртаўся ў яе сям’ю. Уведзены быў артыкул толькі ў Статуце 1566 г., а да гэтага часу норма рэгулявалася звычайным правам. Прычым у справе паміж Андрэем і Янам Якубовічамі Монтаўтавічамі і навагарадскім ваяводам Станіславам Альбрэхтавічам Гаштольдам гэтае палажэнне падаецца як артыкул Статута 1529 г. (1542) (Lietuvos Metrika 2007, kn. 231, 181). Гэта сведчыць, што звычай быў нагэтулькі трывалы і агульнапрыняты, што існаваў у свядомасці як норма закона.

Гэтай нормай звычайу кіраваліся пры вынясенні судовых выракаў. Альбрэхт Гаштольд выйграў справу ў Яна Мікалаевіча Радзівіла аб пасагу, маёнтках сваёй сястры Альжбеты, якая памерла ў 1502 г. бяздзетнай. Яе тастамент, паводле якога ўся маёмасць даравалася мужу, скасавалі як неадпаведны звычайу ВКЛ. А на той час ужо трывала дзейнічала правіла вяртання пасагу ў бацькоўскі дом бяздзетнай жанчыны. Я. Радзівіл не прывёў норму звычайнага права, каб пацвердзіць сваю правату, таму ён звярнуўся ў духоўны суд да Папы Рымскага, што выклікала абурэнне суддзяў. Яны не сталі ствараць прэцэдэнт і катэгарычна былі схільныя да захавання старога звычайу (1503) (Lietuvos Metrika 2007, kn. 6, 297–299, Любавский 1892, 574–575).

Аднак у іншым выпадку тастамент жонкі стаў слушным довадам, каб пасаг застаўся ў мужа. Відаць, тут адыгралі ролю міждзяржаўныя дачыненні. Паслы ад валашскага ваяводы Пятра падалі скаргу на князя Фёдара Міхайлавіча Вішнявецкага, што пасля смерці яго жонкі (цётка Стэфана V, валашскага ваяводы), прыблізна ў 1523 г., ён не вярнуў яе пасагу. У шлюбе дзяцей не было, і ў тастаменце жанчына ўсю маёмасць падаравала мужу.

²⁰ Напрыклад, у арыстакратычных сем’ях Англіі дачок выдавалі з рознымі пасагамі. На гэта ўплываў статус іх жаніхоў (Harris 2002, 50, 54).

Паны Рада прынялі рашэнне на карысць Вішнявецкага (1529) (Lietuvos Metrika 1997, kn. 224, СХХІІ, 312, Wolff 1895, 553–554).

Ваўкавыскі зямнін Адам Грыгор’евіч Уласовіч падаў скаргу на гарадзенскага зямніна Яна Мікалаевіча Міклашэвіча з-за пасагу яго першай жонкі Ганны (1568). Яна даводзілася скаржніку сястрой. Памерла без нашчадкаў, таму пасаг вяртаўся ў бацькоўскі дом, як гэта азначана ў Статуце 1566 г. Я. Міклашэвіч абавязаўся аддаць 10 коп літоўскіх грошаў на земскім гарадзенскім судзе, але грошай у яго не было ў 1567 г. За несвоечасовую выплату прысудзілі 20 коп вознаму ўвязаць на маёмасці адказчыка (НГАБ, ф. 1755, воп. 1, спр. 4, арк. 285адг-286адг.).

У дакументах згадваецца прававое рэгуляванне выдачы замуж за мяжу. Маёмасць пераходзіла бліжэйшым сваякам, а дзяўчына атрымлівала выправу. Ян Станкевіч засведчыў, што яго стрыечная сястра Зафея Гінтаўна пайшла замуж у Інфлянты, а маёнтак пакінула яму (1516) (РИБ 1903, т. 20, 1181).

Пры растраце пасагу мужам жанчына мела права патрабаваць кампенсацыі ў дзяцей. Базыль Корсак страціў частку ўнясення другой жонкі Федзі Міхайлаўны Халецкай. Разгляд яе справы быў перанесены на момант дасягнення паўналецця яе сына Пятра (1533). Выплочваць ёй павінен быў і пасынак Раман Корсак (Беларускі архіў 1928, т. 2, 117–118; Niesiecki 1841, t. 5, 227).

Мелі месца выпадкі, калі жанчыны карысталіся сітуацыяй, каб атрымаць выправу другі раз і падавалі маёмасныя прэтэнзіі да сваякоў. Святар царквы св. Іллі з Пыры (Гарадзенскі павет) падаў скаргу на цесця Пашку Манойлавіча, гарадзенскага баярына, за нявыплату пасагу яго дачцэ Зіновіі і нявыдачу спадчыны па яе маці Настасі (1555). Пры разглядзе справы высветлілася, што пасаг быў выдадзены, як і частка мацярызны, нават быў квіт ад святара. Але дакументы ў П. Манойлавіча скралі, пра што сведчыў яго запіс у гарадзенскіх замкавых кнігах. Да таго ж тут спрацавала права даўніны, бо ад моманту шлюбу прайшло больш за 10 гадоў, і ўвесь гэты час зяць маўчаў (АВАК 1890, т. 17, 399–401, Владимирский-Буданов 1890, 62).

Атрымаўшы пасагі, Людміла і Настасся Талочынскія патрабавалі зноў выправу ўжо ад жонкі іх брата Васіля – Марыны Багданаўны Жаслаўскай. Пасля падзелу спадчыны брата (1549) сёстры падалі скаргу на яго жонку ў 1551 г. Справа разглядалася перад вялікім князем літоўскім, і Жаслаўскую вызвалілі ад абвінавачання. У 1555 г. працэс аднавіўся (Wolff 1895, 537–540). Важную ролю ў развязанні гэтай праблемы адыграў другі муж М. Жаслаўскай Іван Гарнастай, падскарбі ВКЛ. Ён напісаў ліст да вялікага князя. З веданнем заканадаўства і звычайў аргументаваў, што яго жонка не мае абавязкаў

адносна сёстраў. Падскарбі згадаў, што абедзве былі двойчы замужам і атрымалі ад бацькі і брата выправу. Справа вырашылася на карысць жонкі (AGAD, Archiwum Potockich z Radzynia, sygn. 295, k. 288, 299–304).

Прыведзеныя справы паказваюць, што пасаг нярэдка выступаў прадметам спрэчак. Хоць у Статутах было прапісана, што дачок павінны былі выдаваць замуж з пасагам, гэта не азначала, што сваякі былі гатовы развітацца з іх часткай маёмасці. Найбольш часта ўзнікалі канфлікты з братамі, якія становіліся спадчыннікамі пасля смерці бацькі. Але ў такіх сітуацыях суд выступаў на баку жанчыны і выносіў рашэнне на яе карысць. Пры гэтым у прысудах адзначалася, што пасаг вылучаўся з ¼ бацькоўскай маёмасці. Аднак былі выпадкі, калі шляхцянка, атрымаўшы пасаг, спрабавалі атрымаць ад сваякоў дадатковую маёмасць. Хоць пасаг павінен быў быць аднолькавы для ўсіх дачок, на практыцы гэта адбывалася не заўсёды. Пасаг шляхцянка, якая памерла, не пакінуўшы дзяцей, вяртаўся ў бацькоўскую сям'ю. Судовая практыка ілюструе, што нормы права, уведзеныя Статутамі 1529, 1566 і 1588 гг., з'яўляліся асновай пры вынясенні прысуду. Пры неабходнасці судзі маглі звярнуцца да звычайнага права.

Пасагавы рэстр

На пачатак XVI ст. ужо склаўся звычай выдаваць пасаг у рухомых рэчах (Lietuvos Metrika 1995, kn. 225, 104). З гэтага часу паступова пашыраецца практыка складання спісу рэчаў пры выдачы замуж шляхцянак. Яго змест рэгуляваўся звычайным правам. Ні ў водным з артыкулаў Статутаў ВКЛ 1529, 1566, 1588 гг. не агаворваўся пасагавы рэстр як дакумент, як і падрабязны склад пасагу, а таксама які адсотак прыходзіўся ў ім на грошы, а які – на рухомыя рэчы. Не былі ўсталяваны працэнтныя суадносіны на каштоўнасці, вопратку, бялізну. Як правіла, пасаг складаўся з грошай і рухомых рэчаў, нявольнай чэлядзі (Lietuvos Metrika 2007, kn. 6, 260–261, Lietuvos Metrika 1995, kn. 225, 247, Lietuvos Metrika 2008, kn. 14, 184–185). Паводле заканадаўства не патрэбная была актыкацыя пасагавага рэстра ў судовыя кнігі, што паўплывала на колькасць дакументаў, якія захаваліся да нашых дзён.

Пасагавы рэстр уваходзіў у пералік дакументаў, неабходных для ўзяцця шляхецкага шлюбу. Ён быў прызначаны для прыватнага карыстання. Звычайна складаўся ў адным ці двух паасобніках: першы пакідалі ў сям'і дзяўчыны, а другі – аддавалі яе мужу.

Фармуляр пасагавага рэстра сфармаваўся пад уплывам звычайу і традыцый, не быў строга аднастайны. Дакумент пачынаўся з тытула, дзе адзначалі, хто і каму выдаў пасаг, а таксама дату. Аднак часам інфармацыю

прыводзілі часткова, напрыклад без даты, асобаў, якія выдавалі замуж, ці імя дачкі. У рэестры былі наступныя раздзелы: упрыгожанні, серабро, вопратка, пасцельная бялізна. Але іх наяўнасць была неабавязковая. Часам дадаваліся такія рэчы, як скрыні, лустэркі, шафы, ложкак. Па сутнасці, гэта былі рэчы, неабходныя для жыцця жанчыны (Роріолек 2003, 216–217). Звычайна побач з кожным найменнем прыводзілі яго кошт, а ў кожнай катэгорыі рабілі падсумаванне. Калі нейкае найменне не ўваходзіла ў пасаг, гэта занатоўвалі асобна. Чым больш заможная была сям'я, тым больш дарагіх рэчаў было ў спісе. У канцы дакумента адзначалі агульную суму пасагу, якая складалася з кошту рэчаў і грашовай сумы. Подпісы пад ім маглі паставіць асобы, якія выдавалі замуж дзяўчыну, ці асобы, якія атрымалі пасаг, – муж і жонка, ці проста сведкі (НГАБ у Гродне, ф. 1663, воп. 1, спр. 51, 98; ф. 1664, воп. 1, спр. 316, 320; AGAD, AR, dz. X, sygn. 121, k. 23–25; AGAD, AR, dz. XI, sygn. 30; LVIA, f. 525, op. 8, b. 51, l. 79–80v; f. 1040, op. 1, b. 187; f. 598, op. 1, b. 1450, l. 49–50).

Для збору выправы былі патрэбныя грошы і час. Неабходна было купіць ці замовіць рэчы. У асноўным гэта рабілася ў такіх цэнтрах рамяства і гандлю, як Вільня, Гародня, Берасце, Магілёў, Полацк, Слуцк ды іншыя населеныя пункты, дзе можна было набыць і рэчы мясцовых майстроў, і прывезеныя з-за мяжы (Беларускі архіў 1927, т. 1, 114–122; Копысский 1966, 145–194; Грицкевич 1975, 124–147; Бялявіна 2007, 214–215; Барвенава 2008, 116–129, 136–179). Напрыклад, пры падрыхтоўцы да шлюбу Тэрэзы Шэметаўны, дачкі полацкага падстоля Астафея Шэмета, яе апякун Аляксандр Гілары Палубінскі, маршалак ВКЛ, закупляў тканіну, карункі ды іншыя рэчы ў Вільні і Варшаве (AGAD, AR, dz. X, sygn. 318, k. 20–27). А ў пасагавым рэестры Ружы Слізнеўны было адзначана, што шнуроўку²¹ і фартух набылі ў Вільні (1703) (НГАБ у Гродне, ф. 1663, воп. 1, спр. 98).

Ювелірныя вырабы, вопратка, намёты для ложка, ложкак звычайна замаўлялі ў мясцовых майстроў. Варта адзначыць, што рамяство ў ВКЛ у XVI–XVII стст. было дастаткова развіта. Беларускія майстры ўмелі вырабляць сапраўдныя мастацкія творы, бо да іх выстаўлялі вельмі высокія патрабаванні (Копысский 1966, 96–97). Пра прафесійны ўзровень беларускіх рамеснікаў сведчаць прэстыжныя замовы, якія яны выконвалі ў Маскве, калі былі вывезены ў палон падчас вайны 1654–1667 гг. (Абецедарский 1978, 208–253, Русско-белорусские 1972, 62–63, 72–75, 109, 156, 278–279, 290–291, 308–309, 322–324, 328, 345).

²¹ Шнуроўка – жаночы кафтанік з шнуроўкай і карсетнымі металічнымі пласцінамі. Яе насілі пад спадніцы і сукенкі. Шнуроўку выраблялі з атласу, табіну, адамашкі, аксаміту, аздаблялі рознымі карункамі (Bartkiewicz 1974, 177–179; Молчанова 1981, 72).

Хоць меў месца імпорт ювелірных вырабаў (Szamek 1988, 92–93, 151–153), шляхта таксама звярталася да мясцовых ювеліраў. Каштоўныя рэчы падкрэслівалі статус і заможнасць. Мясцовыя і замежныя майстры працавалі ва ўсіх буйных гарадах ВКЛ (Вільня, Полацак, Гародня, Берасце і інш. (Szamek 1988, 84–85, 92–93, 104–105, 126–127, 150–151; Vitkauskienė 2006, 67–147, 149, Цітоў 2009, 205–220)). Такія вырабы за XVI–XVII стст., як ланцугі, пярсцёнкі, бранзалеты ды інш., захаваліся ў невялікай колькасці, бо гістарычныя абставіны не спрыялі таму, каб яны дайшлі да нас. Як выглядалі тагачасныя ювелірныя вырабы, можна меркаваць па калекцыях вялікіх князёў літоўскіх і іх жонак (Letkiewicz 2006, 93–97, 212–264). Пры іх дварах працавалі вядомыя ювеліры (Vitkauskienė 2006, 148–200). Выгляд упрыгожанняў адлюстраваны ў жаночых партрэтах²². Акрамя ювеліраў, неабходнасць была і ў розных прафесіях, звязаных з шыццём, са скураной і футравай вытворчасцю, а таксама ў сталярах, скрынніках. Аднак у дакуменце няма інфармацыі пра майстроў.

Спіс пасагавых рэчаў утрымліваецца ва ўскосных крыніцах (судовыя скаргі, вяноўныя запісы) ці ў саміх пасагавых рээстрах. За XVI ст. гэта сустракаецца часцей у першай групе. У судовай справе з-за пасагу паміж жонкай Янушка Пяцьковіча Багданай Аляксандраўнай Кінбутовічай і яе маці Святохнай Аляксандравай і братам Міхаілам адзначана, што апошнія далі ліст, у якім абавязаліся выплаціць пасаг (1518). Ён складаўся з 70 коп літоўскіх грошаў і рухомых рэчаў: футра, плашчы, кажухі, воз, вазніцы, перла. Зразумела, пералічаныя не ўсе рэчы, але справа паказвае наяўнасць рээстра і з чаго складаўся пасаг (РИБ 1903, т. 20, 1207–1209).

Ян Грынькевіч Востравух у сваім вяноўным запісе пералічыў найменні з выправы жонкі Ганны, дачкі дворнага харужага Грыгорыя Астаф'евіча Рагозы (1562): адамашкавыя футры – 3, саяны – 4, сукенка на кожны дзень, сярэбраны пас, сярэбраныя лыжкі – 3, вянок з перлаў, тканіцы з перламі – 2, чапцы, кашуля з золатам, фартухі, абрусы, ручнік, паласы, пасцельная бялізна, коўдра, тры чалавекі чэлядзі і чалядніца (НГАБ, КМФ-18, спр. 260, арк. 555–558). Тут згадваюцца тыповыя рэчы, якія ўваходзілі ў склад пасагу – жаночыя ўпрыгожання, вопратка, пасцельная бялізна, чэлядзь. Улучэнне апошняга пункта ў спіс было звычайнай з'явай у той час. Жанчына ішла ў дом мужа са сваёй чэлядзю.

Саміх пасагавых рээстраў мы выявілі не так шмат – 11. Назавём некаторыя з іх як ілюстрацыю вясельных традыцый і свету жаночых рэчаў.

²² Уяўленне пра тагачасныя ўпрыгожання даюць партрэты Грызельды Вадынскай, Альжбеты Зафеі Радзівілаўны ды іншых асобаў.

Радзівілы былі самым заможным родам у ВКЛ. Яны маглі дазволіць сабе даць багатыя пасагі дочкам. Шлюб Альжбеты Радзівілаўны, дачкі падканцлера ВКЛ і гетмана ВКЛ Крыштафа Радзівіла Пяруна, і Льва Сапегі, канцлера ВКЛ, апісаны даволі падрабязна ў дакументах. Захаваліся спіс падарункаў на вяселле, пасагавы рээстр, квіт аб атрыманні пасагу, вяноўны запіс. Па вяноўным запісе адзначалася сума пасагу ў грашах – 9 918 коп літоўскіх грошаў і ў рэчах – 6 074 коп і 23 грошы, агулам – 16 000. У пасаг уваходзілі дарагія і каштоўныя рэчы. Пералічваліся вельмі шыкоўныя ювелірныя ўпрыгожанні: ланцугі, бранзалеты, упрыгожанні з гербамі асабістымі і дзяржаўнымі, аздобленыя рубінамі, дыямантамі, смарагдамі і ўсходнімі перламі. Былі гузікі для прышпільвання галаўных убораў. Сярэбраныя рэчы былі наступныя: міскі, талеркі, лыжкі, жбан для мыцця рук, серабро для гербоў. Вопратку шылі з дарагой імпартаванай тканіны – аксаміту, атласу, шоўку. На кожную адзінку ішло ад 16 да 30 локцяў. Верхнюю вопратку падшывалі собалямі і рысямі (AGAD, AR, dz. XI, sygn. 30). Гэты пасагавы рээстр, зразумела, адрозніваецца ад іншых багаццем і разнастайнасцю рэчаў. Ён не належыць да шараговага выпасажання. Радзівілы сур’ёзна ставіліся да спраў шлюбу. Альжбета прадстаўлена ў адпаведнасці са сваім статусам і заможнасцю.

Наступны пасагавы рээстр належыць Настасі Адамовічаўне. Яе выдаў за муж дзядзька Фёдар Адамовіч за Крыштафа Пятровіча Калупайлу²³. Пасагавы рээстр быў складзены 18 мая 1614 г. Яго падпісалі сведкі – Раман Адамовіч і Мікалай Цывінскі. Дакумент напісаны на старабеларускай мове. Рэчы ў ім склалі суму 17 коп літоўскіх грошаў і 43 грошы. Акрамя таго, былі і іншыя рэчы, не ўлучаныя ў падсумаванне. Спіс утрымлівае 16 найменняў. З упрыгожанняў згадваецца толькі сярэбраны пярсцёнак з пазалотай. З вопраткі пералічаныя летнік, аксамітная шапка, чорныя шаўковыя чапцы, кашулі, кажух. Адзення было няшмат, у асноўным – з таннай і даступнай тканіны – мухаяру, льну, некаторае – з шоўку і аксаміту. Дадаваліся да спісу абрусы, ручнікі, пасцель, прасціна, вол, каза і казляняты, свінні, авечкі і ягня (НГАБ у Гродне, ф. 1664, воп. 1, спр. 316). Можна ўбачыць істотную розніцу паміж гэтым і папярэднім рээстрам.

Асобна варта апісаць рээстр выправы Юдзіты Слізеўны. Яна прыняла рашэнне стаць манашкай жаночага базыльянскага манастыра ў Менску. Пасаг і рэчы атрымала ад брата Стэфана Яна Слізня ігумення Ганна Кактакузыкаўна (1699). Пасаг у грашах склаў 3 000 злотых. Рэчы ў спісе былі наступныя: ангельскае сукно на манаскую расу, сукно на дарагую манаскую расу, тканіна на плашч і каптуры, бавоўна на плашч, кажух, футра пад манаскую расу,

²³ Адамовічы паходзілі з Ваўкавыскага павета.

тканіна на спадніцу, грошы на сярэбраны крыж, заслонкі, кашулі, фартухі, коўдра, сярэбраная ложка, хустка, прасціны, падушкі, насыпкі, Псалтыр, Акафіст ды інш. (НГАБ у Гродне, ф. 1663, воп. 1, спр. 89). Выправа ў манастыр патрабавала іншых рэчаў. Як і пры шлюбе, даваліся побытавыя рэчы (лыжкі, пасцель ды інш.).

Дакументы паказваюць розны стан заможнасці нявестаў. Абагульняе іх тое, што ў якасці пасагу дзяўчаты атрымлівалі каштоўнасці, вопратку, пасцельныя рэчы, свойскую жывёлу, скрыні ды іншыя рэчы.

Пасагавыя рэстры даюць багатую інфармацыю пра жаночыя рэчы. Яны апісваюць ювелірныя ўпрыгожанні і каштоўныя камяні. Згадваецца вопратка ад начной бялізны да кажухоў. Яе шылі з саматканай і імпартаванай тканіны, упрыгожвалі карункамі, тасьмой, шыцём з шоўку, серабра, золата. Называюцца разнастайныя галаўныя ўборы: хусткі, чапцы, шапкі. У склад пасагу яшчэ ўваходзілі посуд, куфры, скрыні, люстэркі, веер, пасцельныя рэчы.

Такім чынам, у залежнасці ад заможнасці сям'і жанчына атрымлівала ў выправе неабходныя для пражывання і ўладкавання побыту рэчы. Гэта была ўласнасць шляхцяні, якой яна распараджалася па сваім меркаванні.

Квіт пра атрыманне пасагу

Квіт пра атрыманне пасагу належыць да прыватна-прававых дакументаў. Яго з'яўленне ў пераліку дакументаў па шлюбных дачыненнях было прадыктаванае звычайным правам і судовай практыкай. У заканадаўстве ВКЛ не было адмысловых артыкулаў пра дакументальнае фіксаванне перадачы пасагу. Як і іншыя групы дакументаў, набыў сваё распаўсюджанне з другой паловы XVI ст. Дакумент складаўся пасля перадачы пасагу і актыкоўваўся ў судовыя кнігі. Квіт выконваў дзве функцыі: сведчыў пра атрыманне выправы і гарантаваў абарону ў выпадку маёмасных прэтэнзій ад жанчыны ці яе сям'і. Пасагавы рэстр і квіт пра атрыманне пасагу былі першымі дакументамі, у якіх шляхцянка выступала сама ці з мужам, ставіла сваю пячатку і подпіс. Праўда, гэта было не ва ўсіх дакументах.

Ускосныя звесткі пра існаванне квіта пра атрыманне пасагу ёсць з пачатку XVI ст. Дарота Грамацкая і яе першы муж Горскі выдалі замуж яе сёстраў Барбару і Кацярыну, даўшы ім пасагі з айчыстай маёмасці (1516). Апошнія выдалі квіты пры сведках аб адсутнасці далейшых прэтэнзій на маёнтак. Але гэтыя дакументы загінулі разам з іншымі каштоўнымі рэчамі пры забойстве Горскага. Калі Барбара і яе муж захацелі скарыстацца сітуацыяй і атрымаць

пасаг другі раз, Дарота запрасіла сведак, якія пацвердзілі перадачу выправы, і рашэнне было вынесена на яе карысць (РИБ 1903, т. 20, 297–298).

Квіты пра атрыманне пасагу былі ад імя мужа і жонкі, аднаго з сужэнцаў, рэдка ад бацькоў мужа. Даволі часта за XVI–XVII стст. сустракаюцца дакументы ад двух сужэнцаў. Квіт Галены Лявонаўны і яе мужа Юрыя Войцехавіча Белазора сведчыў яе братам Балтрамею і Яну Левановічам пра атрыманне пасагу і кампенсацыі з мацярызны. Гэта склала 200 коп літоўскіх грошаў і ў рэчах 100 коп (1557) (НГАБ, КМФ–18, спр. 34, арк. 623адг.–624адг.).

Квіты пашыраюцца ў практыцы пасля ўвядзення ў дзеянне Статута 1566 г. і правядзення рэформаў. Каменскі падкаморы Мікалай Твардоўскі і яго жонка Ганна Радзівілаўна далі квіт яе бацьку Мікалаю Крыштафу Радзівілу, што атрымалі пасаг у памеры 13 000 злотых (1570) (AGAD, AR, dz. XI, sygn. 61, k. 11)²⁴. Квіты пра атрыманне пасагу не страцілі сваёй актуальнасці пасля прыняцця Статута 1588 г. Разам напісалі квіты Яраш Няміра і Кацярына Лаўрынаўна Вайнянка (1591) (НГАБ, ф. 1785, воп. 1, спр. 12, арк. 2–2адг.)²⁵, жамойцкі староста Юрый Хадкевіч і Зафея Радзівілаўна (1594) (НГАБ, ф. 1755, воп. 1, спр. 13, арк. 173–176)²⁶, Ян Красніцкі і Марына Карасеўна (1599) (НГАБ, ф. 1755, воп. 1, спр. 16, арк. 8адг.–9)²⁷ ды інш.

Шляхціч мог самастойна даць квіт бацькам ці сваякам жонкі. Максімільян Афанасавіч Навіцкі выдаў квіт братам жонкі Кацярыны Станіславаўны Столінскай Мацею, Мікалаю, Войцеху і Паўлу аб атрыманні пасагу 1 000 злотых і адрачэнні ад маёмасці (1590) (НГАБ, ф. 1741, воп. 1, спр. 4, арк. 1355–1356)²⁸. Каралеўскі дваранін Павел Война засведчыў, што атрымаў за жонкай Альжбетай пасаг 10 000 злотых, якія перадаў яе бацька навагарадскі ваявода Мікалай Сапега праз свайго слугу Барташа Заянчкоўскага (1619) (AGAD, AR, dz. X, sign. 222).

Былі дакументы, напісаныя ад імя шляхціяні. Марта Якубаўна Кунцэвічаўна і яе сыны Ян і Геліяш Альбрэхтавічы Вільчкі атрымалі ліст ад Кацярыны Вілчкаўны аб зрачэнні ад спадчыны (1585). Ёй была дадзены выправа паводле бацькоўскага тастамента (120 коп літоўскіх грошаў і 100 коп у рэчах, 1575). Ліст падпісаў таксама муж Леў Грыгор’евіч Рагоза (LVIA, f. 1177, op. 1, b. 3191, l.49).

²⁴ Дакумент быў напісаны ў Берасці і замацаваны подпісамі сужэнцаў.

²⁵ Пасаг быў у суме 3 000 коп літоўскіх грошаў.

²⁶ Пасаг сужэнцы атрымалі ад брата Юрыя Мікалаевіча Радзівіла. Ліст спачатку быў актыкаваны ў віленскім гродскім судзе (4 студзеня 1594 г.), а пасля перанесены ў гарадзенскі земскі суд (20 студзеня 1594 г.).

²⁷ Квіт быў выдадзены бацьку Кліманту Карасю. Дакумент быў актыкаваны ў гарадзенскім земскім судзе.

²⁸ Дакумент быў актыкаваны ў берасцейскім земскім судзе.

Рэдкім выпадкам з'яўляецца ліст бацькоў мужа аб атрыманні пасагу. Марцін Яцыніч і Таміла Іванаўна Тышкевічаўна сведчылі, што іх сын Марк узяў у жонкі Марыну, дачку Магдалены Скумінаўны Тышкевічаўны і Івана Храптовіча (?–1565), атрымаў пасаг і запісаў вена (1575) (НГАБ, ф. 1737, воп. 1, спр. 2, арк. 77–77адг.).

У квітах часам агаворвалася, што пасаг быў вылучаны з $\frac{1}{4}$ бацькоўскай маёмасці. Крысціна Андрэеўна Баброўніцкая сведчыла, што калі выходзіла замуж за Мікалая Станіслававіча Вяковіча, дык атрымала пасаг 680 коп літоўскіх грошаў з $\frac{1}{4}$ Жэйменскага маёнтка, а таксама частку вена і пасагу па сваёй маці Настасі Фалькоўне. У сувязі з гэтым яна не мела прэтэнзій да братоў Даніэля і Давіда (1586) (АВАК 1899, т. 26, 224–226).

Як сведчаць квіты, шляхцянкi атрымлівалі разам з пасагам частку маёмасці, якая прыходзілася на іх па маці ці бабулі. Бенедыкт Дастаеўскі і Галена Ельская засведчылі брату Раману Ельскаму, пінскаму войскаму, атрыманне пасагу (3 000 злотых) з бацькоўскай маёмасці і грашовую суму з часткі, што прыходзілася на Г. Ельскую з мацярыстай маёмасці ў 1618 г. (LVIA, f. 1280, op. 1, b. 1439).

У квітах шляхта за атрыманы пасаг не толькі выракалася ад маёмасці, але прызначала заруку для дадатковай гарантыі ад будучых прэтэнзій на спадчыну. Яе сума была прыблізна такая ж, як сума пасагу (АВАК 1907, т. 32, 241–242).

Квіт пра атрыманне пасагу быў распаўсюджаны ў XVI–XVII стст. Дакумент быў больш важны для сям'і, якая выпраўляла замуж шляхцянку, чым для сям'і, якая атрымлівала выправу. У квіце ўтрымлівалася наступная інфармацыя: асобы, якія атрымалі пасаг, ад каго, сума пасагу, з якіх маёнткаў вылучаны, выплаты з мацярыстай маёмасці, зарука, дата і месца напісання. Але не ўсе згаданыя пункты маглі прысутнічаць. Дакумент пасля рэформаў актыкоўваўся ў земскім судзе, а пры актыкацыі ў гродскім пераносіўся ў земскі.

Квіт пра атрыманне пасагу стаў неабходным юрыдычным дакументам у шлюбных дачыненнях. Ён сведчыў пра выкананне нормаў права аб вылучэнні пасагу для шляхцянак. Хоць наяўнасць гэтага дакумента не прадугледжвалася заканадаўствам, але практыка паказала яго неабходнасць. Ён забяспечваў родных ад маёмасных прэтэнзій шляхцянак на спадчыну, бо ўтрымліваў не толькі сведчанне пра атрыманне пасагу, але і пра адмаўленне ад бацькоўскай маёмасці.

Распараджэнні шляхцянак пра пасаг

Пасаг – гэта была ўласнасць жанчыны, і толькі яна мела права ёй распараджацца. Для гэтага дазвол мужа ці сваякоў быў не патрэбны. Пасагавыя грошы і рэчы перадавалі па спадчыне, даравалі мужу, пазычалі.

Паводле дакументаў можна адзначыць, што рэчы з пасагу маці пераходзілі ў спадчыну ў пасаг дочкам. З тастамента падскарбія ВКЛ Івана Гарнастая вядома (1555), што яго жонка Алена Васілеўна Саламярэцкая яшчэ пры сваім жыцці падаравала каштоўнасці з пасагу дзецям. А калі ён выдаваў замуж дачок, дык астатнія рэчы маці перадаў Ганне і Настасі (брамкі з перламі, каўнеры з перламі ды інш.) (AGAD, Archiwum Potockich z Radzynia, sygn. 317, k. 20).

Паводле звычайнага права пасаг бяздзетнай жанчыны вяртаўся да бацькоў пасля яе смерці. Для таго каб пакінуць выправу мужу, трэба было аформіць даравальны запіс ці адзначыць дараванне ў тастаменце. Аднак прававую моц такія распараджэнні сталі мець прыблізна з 40-х–50-х гг. XVI ст. Навагарадская ваевадзянка Ганна Гарнастаеўна запісала мужу Багдану Андрэевічу Епімаху свой пасаг (1 463 коп літоўскіх грошаў і 37 грошаў). На выпадак яе смерці і адсутнасці дзяцей у шлюбе ўмовы даравальнага запісу захоўваліся на карысць мужа (1554) (НГАБ, КМФ–18, спр. 34, арк. 294адг.–297). Адсутнасць клопату з боку бацькі і сваякоў падчас хваробы і нежаданне адведаць перад смерцю сталі прычынай даравання пасагу Грыгорыю Кандратавічу Празвіцкаму ад жонкі Настасі Васілеўны Укаловіч (1562) (НГАБ, КМФ–18, спр. 260, арк. 87адг.–88адг.).

У дакументах прычынай даравання пасагу было добрае стаўленне мужа. У XVI–XVII стст. такія даравальныя запісы сустракаюцца часта. Так, запісалі выправы сужэнцам Настасся Нікіфараўна Бабаедаўна – Багдану Іванавічу (1564) (НГАБ, КМФ–18, спр. 260, арк. 701адг.), Зафея Астаф’еўна Халецкая – лідскаму земскаму пісару Яну Юр’евічу Сіруцю (1572) (НГАБ, ф. 1755, воп. 1, спр. 7, арк. 109адг.–111адг.), Ганна Францішкаўна Расеўская – Яну Завацкаму (1627) (НГАБ, ф. 1755, воп. 1, спр. 32, арк. 16–17) ды інш.

Прыведзеныя прыклады сведчаць, што шляхцянкі рознага маёмаснага стану самі распараджаліся сваёй спадчынай. Але якое б распараджэнне пра пасаг ні было, яго неабходна было аформіць у адпаведнасці з заканадаўствам.

Унармаванне звычайў і выкананне нормаў заканадаўства, якія датычылі адносна пасагу, назіраецца з XVI ст. Як правіла, пасаг вылучаўся з бацькоўскай маёмасці, але гэта не выключала атрымання пасагу ад іншых асобаў. Калі шляхцянка не атрымала пасагу пры жыцці бацькі, то яго павінны былі выдаць спадкаемцы. Адмова вылучыць маёмасць прыводзіла да судовых спрэчак. Пры разборы скаргаў судзі кіраваліся нормамі права.

Выпасажанне дачкі было важным і складаным мерапрыемствам для сям'і. Пасаг, як правіла, складаўся з грошай і рухомах рэчаў, такіх як каштоўнасці, вопратка, бялізна ды інш. У практыцы пашыраецца вылучэнне пасагу $\frac{1}{4}$ часткі бацькоўскага маёнтка.

Высновы

XVI ст. стала важным перыядам для развіцця сямейнага права. Статут 1529 г. зафіксаваў асноўныя тэндэнцыі ў гэтай галіне права, базуючыся на звычайным праве, прывілеях, судовай практыцы. Статуты 1566 і 1588 гг. унеслі некаторыя змены ў нормы пад уплывам звычайнага права і судовай практыкі. Заканадаўства рэгулявала парадак вылучэння пасагу. Яно таксама дазваляла жанчынам самастойна распараджацца маёмасцю.

Як і іншыя нормы, звычаі і нормы права, датычныя пасагу, былі ўведзены ў XVI ст. Пасаг прызначаўся з $\frac{1}{4}$ маёмасці бацькі, але таксама існавала магчымасць атрымаць пасаг ад іншых асобаў. Для сям'і гэта каштавала дорага – выдаць дачку замуж. Пасаг складаўся з грошай і рухомах рэчаў, такіх як каштоўнасці, вопратка, бялізна ды інш. Пасля смерці бацькі маці, браты, сваякі ці апекуны абавязаны былі выдаць пасаг. У выпадку адмовы перадаць маёмасць шляхцянка мела права падаць у суд. Звычайна ён задавальняў патрабаванні ісціцы.

Асноўнымі дакументамі пра пасаг былі пасагавы рээстр і квіт пра атрыманне пасагу. Выяўленыя звесткі дазваляюць казаць, што пры правільным афармленні шлюбных дачыненняў вяноўны запіс, пасагавы рээстр і квіт пра атрыманне пасагу павінны былі складацца ў адзін і той жа перыяд. Шляхцянка атрымлівала пасаг па рээстры, адразу пасля вяселля. Сужэнцы вызнавалі бацькам пра атрыманне грошай і рэчаў. Муж запісваў вена за ўнясенне. Невыкананне аднаго з пунктаў шлюбнай дамовы прыводзіла да канфліктаў і судовых спраў.

Прыведзеныя факты сведчаць, што звычайнае права і судовая практыка адыгралі важную ролю пры афармленні нормаў права адносна пасагу ў заканадаўстве ВКЛ. У шлюбных дачыненнях трымаліся выканання артыкулаў Статутаў.

Розныя тэндэнцыі паўплывалі на сямейнае права ВКЛ. Улічваючы досвед іншых краін, Вялікае Княства Літоўскае сфармавала свае прынцыпы для сямейнага права, якія закранулі шлюбныя дачыненні.

Спіс крыніц і літаратуры

- Archiwum Główny Aktów Dawnych (AGAD), Archiwum Potockich z Radzynia, sygn. 317.
- AGAD. Archiwum Potockich z Radzynia, sygn. 317, 295.
- AGAD. Archiwum Radziwiłłów (AR), dz. X, sign. 49, 50, 121, 222, 318.
- AGAD, AR, dz. I, sygn. 7616.
- AGAD, AR, dz. XI, sygn. 30, 61.
- Andriulis, Vytautas, 2003. Lietuvos Statutų (1529, 1566, 1588 m.) šeimos teisė. – Vilnius: Teisinės informacijos centras.
- Archiwum Komisji prawniczej, 1900, t. 7. – Kraków.
- Archiwum księząt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie, 1910, t. 3. – Lwów.
- Bardach, Juliusz, 1963. Świecki charakter zwyczajowego prawa małżeńskiego ludności ruskiej Wielkiego księstwa Litewskiego (XV–XVII wieku) // *Czasopismo Prawo-Historyczne*, t. XV, z. I, 85–148.
- , 1988. Trzecizna – część swobodna w litewskim prawie majątkowym XV–XVI wieku // *O dawnej i niedawnej Litwie*. – Poznań. S. 120–139.
- , 1989. Statuty litewskie jako wyraz kultury prawnej epoki i ich oddziaływanie na kraje sąsiednie // *Między Wschodem a Zachodem*, ed. Jerzy Kłoczowski, cz. 1: *Kultura umysłowa (Materiały konferencji 12-14 VI 1984)*, Seria: *Dzieje Lubelszczyzny*, t. 6. – Warszawa. S. 305–338.
- , 1988. Trzecizna – część swobodna w litewskim prawie majątkowym XV–XVI wieku // *O dawnej i niedawnej Litwie*. – Poznań. S. 120–139., 1999. *Statuty Litewskie a prawo rzymskie*. – Warszawa: OBTA.
- Bartkiewicz, M., 1974. *Odzież i wnętrza domów mieszczańskich*. – Wrocław.
- Citizenship and identity in a multinational commonwealth: Poland-Lithuania in context, 1550–1772, 2009, by Karin Friedrich and Barbara M. Pendzich. – Leiden and Boston.
- Czacki, Tadeusz, 1861. *O litewskich i polskich prawach, o ich duchy, źródłach, związku, i o rzeczach zawartych w pierwszym Statucie dla Litwy, 1529 roku wydanym*, t. 2. – Kraków.
- Dąbkowski, Przemysław, 1916. *Dobra rodowe i nabyte w prawie litewskim od XIV do XVI wieku*. – Lwów: Towarzystwa dla Popierania Nauki Polskiej.
- Daniłowicz, Ignacy, 1862. *Skarbiec dyplomatów papieżkich, cesarskich, królewskich, książęcych*. T. 2. – Wilno.
- , 1988. Trzecizna – część swobodna w litewskim prawie majątkowym XV–XVI wieku // *O dawnej i niedawnej Litwie*. – Poznań. S. 120–139., 1837. *Rzut oka historyczny na prawodawstwo litewskie* // *Pamiętnik Naukowy*, t. 1, zesz. 2. S. 235–267.
- Derouet, Bernard, 2011. *Dowry: sharing inheritance or exclusion? Timing, destination, and contents of transmission in late medieval and early modern France* // *Sibling Relations and the Transformations of European Kinship, 1300–1900*, by Christopher H. Johnson, David Warren Sabean. – New York: Berghahn Books.
- Ehrenkreitz, Stefan, 1924. *Stan badań nad Statutami litewskimi* // *Ateneum Wileński*. № 7–8. S. 323–338.
- Frost, Robert, 1995. *The Nobility of Poland – Lithuania, 1569–1795* // *The European Nobilities in the Seventeenth and Eighteenth Centuries*, vol. 2: *Northern, Central and Eastern Europe*, ed. by H.M. Scoot. – London and New York. P. 183–222.

Goody, Jack, 1983. *The Development of the Family and Marriage in Europe*. – Cambridge: Cambridge University Press.

Halecki Oskar, 1958. *From Florence to Brest (1439–1596)*. – Rome Sacrum.: Poloniae Millennium.

Harris, Barbara, 2002. *English Aristocratic Women, 1450–1550. Marriage and Family, Property and Careers*. – Oxford: Oxford University Press.

Kunsmaitė, Jurgita, 2009. *Provisions for Widowhood in the Legal Sources of Sixteenth-Century Lithuania*. Doctoral Thesis for the degree of Doctor of Philosophy. Budapesht [электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <http://www.hist-medstud.phd.ceu.hu/download/Defense,%20predefense/Kunsmaitite.pdf>.

Letkiewicz, Ewa, 2006. *Klejnoty w Polsce czasy ostatnich Jagiellonów i Wazów*. – Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.

Lietuvos Vaistybes istorijos archyvas (LVIA), f. 525, op. 8, b. 51, 1739, 1741.

LVIA, f. 598, op. 1, b. 1450.

LVIA, f. 1040, op. 1, b. 187.

LVIA, f. 1177, op. 1, b. 3191.

LVIA, f. 1280, op. 1, b. 1439.

LVIA, f. 1519, b. 34.

Lietuvos mokslų akademijos centrenės bibliotekas Rankraščių skyrius (LMAB), f. 16–41; f. 16–74.

Lietuvos Metrika, 1997. Kn. 11 (1518–1523): Užrašymų knyga 11, parengė A. Dubonis. – Vilnius: mokslo ir enciklopedijų.

Lietuvos Metrika, 2008. Kn. 14 (1524–1529): Užrašymų knyga 14, parengė D. Antanavičius, L. Karalius. – Vilnius: mokslo ir enciklopedijų.

Lietuvos Metrika, 1998. Kn. 25 (1387–1546): Užrašymų knyga 25, parengė D. Antanavičius, A. Baliulis. – Vilnius: mokslo ir enciklopedijų.

Lietuvos Metrika, 1997. Kn. 224 (1522–1530): 4-oji Teismų knyga, parengė S. Lazutka, I. Valikonitė. – Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Lietuvos Metrika, 1995. Kn. 225 (1528–1547): 6-oji Teismų knyga, parengė S. Lazutka, I. Valikonitė. – Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Lietuvos Metrika, 1999. Kn. 227 (1533–1535): 8-oji Teismų knyga, parengė S. Lazutka, I. Valikonitė. – Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Lietuvos Metrika, 2007. Kn. 6 (1494–1506): Užrašymų knyga 6, parengė A. Baliulis. – Vilnius: mokslo ir enciklopedijų.

Lietuvos Metrika, 2007. Kn. 231 (1540–1543): 12-oji Teismų bylų knyga, parengė I. Valikonitė, N. Šlimienė, S. Viskantaitė-Saviščevienė, L. Steponavičienė. – Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Lietuvos Metrika, 1995. Kn. 225 (1528–1547): 6-oji Teismų knyga, parengė S. Lazutka, I. Valikonitė. – Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Lithuanian Statute of 1529. *Studies in East European history*, 1976, ed. and tr. by Karl von Loewe. – Belgium: Brill Archive.

Niesiecki, Kasper, 1841. *Herbarz Polski*, t. 5. – Lipsk.

- Pietkiewicz, Krzysztof, 1995. Wielkie Księstwo Litewskie pod rządami Aleksandra Jagellonczyka. – Poznań: UAM.
- Regional Variations in Matrimonial Law and Custom in Europe, 1150–1600, 2011, edited by Mia Korpiola. – Leiden and Boston: Brill.
- Popiołek, Bożena, 2003. Kobiety świat w czasach Augusta II. Studia nad mentalnością kobiet z kręgów szlacheckich. – Kraków: Wyd. Naukowe Akad. Pedagogicznej.
- Sabean, David, 1992. Social Background to Vetterleswirtschaft: Kinship in Neckarhausen // Rudolf Vierhaus et al. Frühe Moderne? – Göttingen. P. 113–132.
- Strasser, Ulrike, 2004. State of Virginité: gender, relation, and Politics in an Early Modern Catholic States. – USA: University of Michigan Press.
- Sibling Relations and the Transformations of European Kinship, 1300-1900, 2011, edited by Christopher H. Johnson, David Warren Sabean. – New York: Berghahn Books.
- Statut Wielkiego Xięstwa Litewskiego 1588, 1614, 1619, 1648. – Wilna.
- Szamek, Jan, 1988. Polskie złotnictwo. – Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź: Ossolineum.
- Tęgowski, Jan, 2011. Rodowód kniazów świrskich do końca XVI wieku. – Wrocław: WUWR.
- Turnau, Irena, 1999. Słownik ubiorów. Tkaniny, wyroby pozatkackie, skóry, broń i klejnoty oraz barwy znane w Polsce od średniowiecza do początku XIX wieku. – Warszawa: Semper.
- Valikonytė, Irena, 1997. The Venets of Noblewomen in the Grand Duchy of Lithuania // Lithuanian Historian Studies. Vol. 2. C. 97–107.
- Vitkauskienė, Birutė, 2006. Złotnictwo wileńskie ludzi i dzieła XV–XVIII wiek. – Warszawa: Neriton.
- Wolff, Józef, 1885. Pacowie: Materiały historiko-genealogiczne. – Petersburg.
- , 1895. Kniaziowie litewsko-ruscy od końca czternastego wieku. – Warszawa.
- Абеледарскі, Лаврентый, 1978. Беларусія і Расія. Очеркі руско-беларускіх сувязей другой паловіны XVI–XVII в. – Мінск: Вышэйшая школа.
- Акты, выдаваемыя Віленскаю камісіяю для разбора древніх актоў (АВАК), 1879, т. 10. – Вільна: Тип. Сыркіна; 1887, т. 14. – Вільна: Тип. Сыркіна; 1890, т. 17. – Вільна: Тип. Сыркіна; 1897, т. 24. – Вільна: Тип. Сыркіна; 1899, т. 26. – Вільна: Тип. Сыркіна; 1907, т. 32, – Вільна: Тип. Сыркіна.
- Акты, адносячыся к гісторыі Западнай Расіі, зібраныя і выдадзеныя Археаграфічнаю камісіяю (АЮЗ), 1846, т. 1. – СПб; 1848, т. 2. – СПб.
- Бялявіна, Валянціна, 2007. Жаночы касцюм на Беларусі. – Мінск: Беларусь.
- Барвенава, Ганна, 2008. Тэкстыль Сярэдневечча на землях Беларусі. – Мінск: БДУ культуры і мастацтваў.
- Беларускі архіў, 1927, т. 1. – Мінск: Інстытут беларускай культуры.
- Беларускі архіў, 1928, т. 2. – Мінск: Інстытут беларускай культуры.
- Бершадскі, Сергей, 1893. Литовский статут и польские конституции. Историко-юридическое исследование. – СПб.
- Валиконите, Ирена, 1978. Социально-экономическое и правовое положение женщин в Великом княжестве Литовском (конец XV– первая половина XVI в.) и его отражение в первом

литовском Статуте. Вильнюс, Рукопись на соискание степени кандидата исторических наук, Vilnaus Universiteto Bibliotekos Rankraščių skygius, f. 76–2276.

-----, 1982. I Литовский Статут – один из важнейших источников истории положения женщин в Великом Княжестве Литовском // Первый Литовский Статут 1529 г. – Вильнюс. С. 38–46.

Владимирский-Буданов, Михаил, 1890. Черты семейного права Западной России в половине XVI в. // Чтение в историческом обществе Нестора Летописца. Кн. 4. Отд. 2. – Киев. С. 42–78.

Данилович, Игнат, 1841. Взгляд на литовское законодательство и литовские Статуты // Юридические записки, издаваемые П. Редкиным. 1. С. 1–46.

Дзэрбіна, Галіна, 1997. Права і сям'я эпохі Рэнэсансу. – Мінск: Тэхналогія.

Довнар-Запольский, Митрофан, 1901. Государственное хозяйство Великого княжества Литовского при Ягеллонах. Т. 1. – Киев.

Дружчыц, Васіль, 2009. Магістрат у беларускіх местах з майдэборскім правам у XV–XVI стагоддзях // Arche. Пачатак. № 7, жнівень. С. 241–337.

Жемайтис, Сергей, 1997. Привилей Новогрудской земле 1440 г. // Рукописные памятники: Публикации и исследования. Вып. 4. – СПб. С. 415–425.

Историко-юридические материалы извлечённые из актов книг губернии Витебской и Могилёвской, хранящихся в центральном архиве в Витебске (ИЮМ), 1891. Вып. 22. – Витебск.

Копынский, Зиновий, 1966. Экономическое развитие городов Белоруссии (XVI–XVII). – Минск: Наука и техника.

Лазутка, Станиславас, Валиконите, Ирэна, 1976. Имущественное положение женщины (матери, жены, дочери, сестры) привилегированного сословия по I Литовскому Статуту // Научные труды высших учебных заведений Литовской ССР. История. XVI, вып. 2. – Вильнюс. С. 74–102.

Лазутка, Станиславас, 1982. Академическое издание I Литовского Статута // Первый Литовский Статут 1529 г. – Вильнюс. С. 144–152.

-----, 2007. Первый Литовский Статут (1529 г.). Палеография и факсимиле рукописей списков Замойских и Фирлейского. – Вильнюс.

Лаппо, Иван, 1901. Великое княжество Литовское от заключения унии до смерти Стефана Батория (1569–1586). Т. I. – СПб.

-----, 1936. Литовский Статут 1588 г. Т. 1. Исследование. Ч. 2. – Каунас.

Ластоўскі, Вацлаў, 1926. Гісторыя беларускай (крыўскай) кнігі. Спроба паясьніцельнай кнігопісі ад канца X да пачатку XIX стагоддзья. – Коўна: друкарня Сакалоўскага і Лана.

Левицкий, Орест, 1994. Сім'я і побут українців у XVI ст. // На переломі. Друга половина XVI ст. – Київ. 190–295.

Любавский, Матвей, 1892. Областное деление и местное управление Литовско-Русского государства ко времени издания первого Литовского Статута. – Москва.

Максимейко, Николай, 1904. Русская Правда и литовско-русское право. – Киев: Кульженко.

Малиновский, Иван, 1894. Учение о преступлении по Литовскому Статуту. – Киев: Тип. Имп. Ун-та св. Владимира.

- Метрыка Вялікага Княства Літоўскага, 2008, кн. 30 (1480–1546), падрыхт. В.С. Мянжынскі. – Мінск: Беларуская навука.
- Молчанова, Л., 1981. Очерки материальной культуры белорусов XVI–XVIII вв. – Мінск.
- Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (НГАБ), КМФ–18, спр. 34, 260.
- НГАБ, ф.694, воп. 1, спр. 463.
- НГАБ, ф. 1324, воп. 1, спр. 2.
- НГАБ, ф. 1737, воп. 1, спр. 2.
- НГАБ, ф. 1741, воп. 1, спр. 1, 4.
- НГАБ, ф. 1755, воп. 1, спр. 4, 7, 10, 13, 15, 16, 31, 32, 37.
- НГАБ, ф. 1785, воп. 1, спр. 12.
- НГАБ у Гродне, ф. 1663, воп. 1, спр. 51, 89, 98, 107.
- НГАБ у Гродне, ф. 1664, воп. 1, спр. 316, 320.
- Нікалаеў, Мікола, 2009. Гісторыя беларускай кнігі. Кніжная культура Вялікага Княства Літоўскага. Т. 1. – Мінск : Беларус. Энцыкл. Імя П. Броўкі.
- Первый Литовский Статут (1529 г.), 2004, С. Лазутка, И. Валиконите, Э. Гудавичус. – Вильнюс: Margi raštai.
- Пичета, Владимир, 1961. Земельные права в Статутах 1529 и 1566 г. // Белоруссия и Литва XV–XVI вв. – Москва: изд. Академии наук СССР. С. 473–486.
- Пичета, Владимир, 1961. Литовский Статут 1529 г. и его источники // Белоруссия и Литва XV–XVI вв. – Москва: изд. Академии наук СССР. С. 503–524.
- Русская историческая библиотека (РИБ), 1903, т. 20. Литовская метрика, т. 1. – Петербург: Сепатская типография.
- Русско-белорусские связи во второй половине XVII в. (1667–1686 гг.). Сборник документов. 1972. – Минск: Изд-во БГУ.
- Скитский, Иван, 1907. Невенуемые вдовы по Литовскому Статуту и по толкованию Сената // Журнал Министерства Юстиции. № 7, сентябрь. С. 19–64.
- Сліж, Наталля, 2008. Вяноўныя запісы ў слонімскай земскай кнізе за 1575 г. // Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі: гісторыя і сучаснасць: матэрыялы юбілейн. навук.-практ. канф., прысвечанай 70-годдзю Нац. гіст. Архіва Беларусі (Мінск, 8 ліп. 2008 г.) / уклад. З. Яцкевіч; навук.рэд. У. Адамушка. – Мінск. С. 135–150.
- , 2007. Міжаслоўны шлюб: выпадак з судовай справы 1583 г. // in: Актуальные проблемы из исторического прошлого и современности в общественно-гуманитарных и социо-религиоведческих науках Беларуси, ближнего и дальнего зарубежья. Ч. 2. – Витебск: 152–153.
- , 2009. Вяноўныя запісы ў кнізе гарадзенскага земскага суда за 1578–1579 гг. // Гарадзенскі палімпсест. 2009. Дзяржаўныя ўстановы і палітычнае жыццё. XV–XX ст., рэд. А.Ф. Смаленчука, Н.У. Сліж. Гародня: 65–74;
- , 2011. Пасагавы рэстр жонкі вендэнскага падкаморыя Пятра Княжэвіча // Ашмяншчына: праблемы рэгіянальнай гісторыі Беларусі / рэдкал.: А.А.Каваленя [і інш.]. – Мінск: С. 220–226.

-----, 2012. Перадшлюбная дамова як крыніца па сямейна-шлюбных дачыненнях шляхты ВКЛ XVI–XVII стст. // Учёные записки УО “ВГУ им. П.М. Машерова”. Сборник научных трудов. Т. 13. С. 17–25.

Сьліж, Наталля, 2010. “Нябесная скарбніца...” Вільні // Arche Пачатак. Genius urbis. № 3. С. 62–99.

Спасович, Владимир, 1890. Об отношениях супругов по имуществу по древнему польскому праву // Сочинения Спасовича В.Д. Т. 3. – СПб. С. 147–160.

Статут Великого княжества Литовского 1529, 1960, ред. К.И. Яблонинскиса. – Минск: издательство Академии Наук БССР.

Статут Вялікага княства Літоўскага 1566 года. 2003. – Мінск: Тэсей.

Статут 1566 г. (Biblioteka Kórnicka, rps. 818, 2710).

Статут 1566 г. (Biblioteka Narodowa, rps. IV. 3075)

Статут 1566 г. (Biblioteka Czartoryskich, rps. 1423)

Статут Великого Княжества Литовского, 1588. – Вильно: К. Мамоніч (Biblioteka Narodowa, BN XVI. F. 561).

Статут Вялікага княства Літоўскага 1588: Тэксты. Давед. Камент., 1989. Мінск.: БелСЭ.

Таўталес, Аксіння, 2009. Права сямейнае паводле Літоўскіх Статутаў // Arche пачатак. № 7. С. 989–1021.

Цігоў, Анатоль, 2009. Златнічыя цэнтры Беларусі (ад даўніх часоў – да пачатку XX ст.) // Архіварыус. Вып. 7. С. 205–220.

Шаланда, Аляксей, 2009. Земскі суд Гарадзенскага павета (1555–1564 гг.) // Гарадзенскі палімпсест. Дзяржаўныя ўстановы і палітычнае жыццё. XV–XX ст. / рэд. А.Ф. Смаленчука, Н. У. Сліж. – Гародня. С. 35–64.
